

Доц. д-р Иван Върбанов

В ТЪРСЕНЕ НА ПРЕДПОСТАВКИТЕ ЗА ПОЯВАТА НА "БОГАТСТВОТО НА НАРОДИТЕ"

Разглеждани са някои от основните предпоставки, довели до написването от Адам Смит на "Богатството на народите". Представено е накратко противоречивото влияние на френските икономисти върху неговите идеи. Разкрити са обстоятелствата и традициите в Глазгоуския университет по време на следването и преподаването на Смит в него. Анализирани са влиянието на три от най-известните фигури на шотландското просвещение (Хъчисън, Мандевил и Хюм), а също и на Нютон върху Смит. Изследвана е връзката между "Теория на моралните чувства" и "Богатството на народите". Изтъкната е ролята на Смит за съвременната наука.

JEL: B12; B31

На 9 март 2006 г. се навършват 230 години от издаването на забележителното икономическо съчинение на Адам Смит "Изследване върху природата и причините за богатството на народите", всеобщо известно като "Богатството на народите". До смъртта на автора излизат пет издания на книгата. Общоприето е, че тя бележи нов важен етап в самостоятелното развитие на икономическата мисъл през XVIII век.

Независимо от факта, че трудът е написан преди пълното разгръщане на индустриалната революция, повечето съвременни историци на икономическата мисъл смятат Адам Смит за един от най-добрите анализатори на икономическото поведение. През XX и XXI век той се приема за "баща на политическата икономия".¹

Разбира се, съществуват и сериозни възражения срещу тази оценка. В "History of Economic Analysis" (1954) Йозеф Шумпетер разрушава тази представа.² Следвайки континенталната валрасианска и австрийска традиция, той по същество за пръв път отправя безпристрастен поглед към прославения шотландец. Изключително резервирано отношение към приноса

¹ Вж. например *Blaug, M. Economic Theory in Retrospect. Fifth edition, Cambridge UK, 1997, ch. 2.* В допълнение към приносите на Смит в икономиката могат да се посочат влиятелните му философски идеи за четирите етапа в човешката история (ловен, пастирски, земеделски и комерсиален), които имат съществено значение за социологията, антропологията и историята. Скипър представя тази теория добре в *A System of Social Science: Papers Relating to Adam Smith, Oxford, 1979, ch. 4.*

² Първият и най-логичен пример за съвременна ревизия на Смит се появява една година по-рано в две статии на Емил Кодер (вж. *Kauder, E. Genesis of the Marginal Utility Theory: From Aristotle to the End of the Eighteenth Century. - In: Spengler, J. and W. Allen (eds.). Essays in Economic Thought, Chicago, Rand McNally and Co., 1960, p. 277-287; The Retarded Acceptance of the Marginal Utility Theory. - Quarterly Journal of Economics, Nov. 1953, p. 564-575*). Преоценката на Шумпетер обаче е със значително по-голямо влияние (вж. *Schumpeter, J. New York, 1966, p. 181-194, 307-311*).

на Смит в икономическата наука изразяват представителите на австрийската икономическа школа - Фридрих фон Хайек, Лудвиг фон Мизес и особено Мъри Ротбард. Всички те подчертават приносите на средновековната испанска схоластика, Ричард Кантильон, Франсис Хъчисън, меркантилистите и физиократите към икономическата наука. Според Ротбард например Смит не просто не е съзателят на политическата икономия. В "Богатството на народите" той насочва тази наука в безплодно направление, правейки отстъпление както от идеите на своите предшественици, така и от своите собствени идеи от "Лекции по право" (Lectures on Jurisprudence) и от "Теория на нравствените чувства" (Theory of Moral Sentiments).³

Една от главните причини за различното отношение към идеите на Адам Смит са множеството влияния, на които е подложен.

Предмет на тази публикация е изследването на някои от основните фактори, допринесли за появата на "Богатството на народите" и за различната оценка на книгата. Ще започнем с предварителния въпрос защо великият шотландец не нарича своето съчинение "Политическа икономия"?

В един от пасажите на книга IV, гл. 9 от "Богатството на народите" ясно личи, че Смит разглежда "изследването на природата и причините за богатството на народите" като синоним на "политическа икономия".⁴ Не бива да забравяме обаче, че през 1776 г. термините "икономист" и "политическа икономия" са все още твърде нови. Когато например пише за физиократите, Смит казва, че те "от няколко години образуват твърде значителна школа, известна във френския научен свят под името икономисти".⁵

Наред с това, Джеймс Стюърт използва израза "политическа икономия" преди Смит в заглавието на книгата си "Изследване върху принципите на политическата икономия", публикувана през 1767 г. Още по-рано, през 1615 г., Антоан да Монкретиен пише "Трактат по политическа икономия". В наши дни естествено нито един автор не претендира за изключително право върху употребата на този термин. Но през 1776 г. А. Смит се въздържа от това просто защото Стюърт вече го е използвал и защото "Богатството на народите" е издадена от същото издателство, публикувало книгата на последния.

Поводът

Непосредственият повод за написването на "Богатството на народите" е желанието на Адам Смит да систематизира лекциите си по морална философия, четени в Университета в Глазгоу⁶ между 1751 и 1764 г. По онова

³ Вж. *Rothbard, M. N.* An Austrian Perspective on the History of Economic Thought. Edward Elgar Press, 1995, Vol. I and II, ch. 16..

⁴ Вж. *Смит, А.* Богатството на народите. С., 1983, с. 663-664.

⁵ Пак там, с. 663.

⁶ Глазгоу заема ключово място в живота на Смит. Той е студент тук между 1737 и 1740 г. Негов професор по морална философия е Франсис Хъчисън, вярващ че хората притежават

В търсене на предпоставките за появата на "Богатството на народите"

време политическата икономия (наред с етиката, правото, политиката и теологията) влиза в състава на курсовете по морална философия. Но замисълът да напише голямо и всестранно съчинение за живота на човешкото общество възниква у него още преди това. През 1759 г. Смит осъществява първия етап от своя план - издава "Теория на нравствените чувства", в основата на която полага лекциите по етика, четени пред студентите в Глазгоу. Следващата стъпка е работата по политическа икономия.

Веднага след издаването на "Теория на нравствените чувства" Смит създава (към края на 1759 г.) ранна чернова на това, което преподава и което по-късно се отпечатва като "Богатството на народите". Повечето изследователи приемат, че тази чернова е част от неговите "Лекции по право, политика и политическа икономия",⁷ запазени под формата на студентски записки, направени най-вероятно през 1763 г. и публикувани през 1896 г. под редакцията и увода на Едуин Кянън (Edwin Cannan). Частта е озаглавена "Полиция, държавни приходи и войска". Другите части на "Лекциите" са "Справедливост" и "Национални закони".

Тук Смит започва с дефиниция на правото като "наука, изследваща общите принципи, които трябва да бъдат открити в законите на всички нации", или като "теорията за общите принципи на закона и държавата".⁸ Връзката на държавните приходи и армията с общите принципи на правото и държавата е очевидна. Но да разглеждаш държавното богатство в главата за полицията, днес изглежда малко странно.

Обяснението на този факт може да бъде открито в началото на лекциите за полицията, където Смит обяснява, че името "полиция" е френско и произлиза от "гръцката дума *πολιτεία*, която всъщност означава политика на гражданското правителство, но днес тя се използва единствено спрямо по-низшите части на правителството, а именно: чистотата, сигурността и евтинията или изобилието".⁹

Когато открием, че началникът на парижката полиция е длъжен да се грижи както за сигурността и чистотата, така и за цените, изпитваме по-малко учудване от включването на "евтинията или богатството" и на "държавното богатство" в "правото". Анализът на Смит показва, че законите, регулиращи тези отношения в миналото и по негово време, са в по-голямата си част напълно зловредни.

Когато разглежда "най-подходящия начин за осигуряване на богатство или охолство", той започва с естествените потребности на хората, които трябва да бъдат задоволени - проблем, обособен от по-късните икономисти

вътрешно морално чувство. В допълнение към моралната философия в Глазгоу Смит изучава рационална или логическа философия и малко естествена философия.

⁷ Smith, A. Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms. Oxford, 1896.

⁸ Пак там, с. 1, 3.

⁹ Пак там, с. 154.

под рубриката "потребление". След това показва как богатството произлиза от разделението на труда,¹⁰ защо това е така и защо то трябва да съответства на развитието на търговията.

Оттук Смит преминава към изследването на факторите, регулиращи цените на стоките; към парите като мярка на стойността и като търговски инструмент; към историята на търговията и причините за бавното нарастване на богатството в античността и съвременността; а накрая, към въздействието на търговския дух върху правителството, нравите и поведението на хората, както и подходящите средства за тяхното лечение.

Адам Смит разглежда държавните приходи като една от причините за бавното нарастване на богатството на народите.¹¹ От тях естествено преминава към националния дълг, а това го води към изследване на борсите и търговията с ценни книжа.¹² Накрая разглежда участието на населението в националните армии.

Ако се опитаме да проследим историята на възникването на "Богатството на народите" преди 1763 г. (приблизителната година на записките от "Лекциите"), ще открием много малко автентична информация. Знаем, че Смит използва в частност същото подреждане на своите лекции от 1759 г., когато в последния параграф на "Теория за нравствените чувства" обещава "друг дискурс", в който "ще се постарая да представя общите принципи на правото и държавата и на различните преустройства, които са претърпели в различните епохи и периоди на обществото, не само що се отнася до справедливостта, а и до полицията, приходите и въоръжените сили и всичко друго, което е предмет на правото".¹³

Изглежда обаче, че икономическата част на лекциите невинаги е носела заглавието "Полиция, държавни приходи и войска". За това съдим от бележката на Милър, който посещава лекциите през 1751-1752 учебна година: "В последната част от своите лекции той изследва онези политически регулативи, които са основани не върху принципа на *справедливостта*, а върху *изгодата* и които са предназначени да увеличат богатствата, мощта и просперитета на държавата. От тази гледна точка той разглежда политическите институции, свързани с търговията, финансите, църковните и военните учреждения. Онова, което Смит представя по тези теми, съдържа субстанцията на публикувания по-късно труд под името "Изследване на природата и причините за богатството на народите".¹⁴

¹⁰ Тук е необходимо да се напомни, че преди Смит важността на разделението на труда в развиващата се икономика се анализира от неговия учител Хъчисън. Това важи също за Хюм, Тюрго, Мандевил, Джеймс Харис и други икономисти.

¹¹ Пак там, с. 236.

¹² Пак там, с. 247-252.

¹³ *Smith, A. The Theory of Moral Sentiments. Part VII, Section IV, Par. VII.IV.37.* Вж. <http://www.econlib.org/library/Smith/smMS.html>

¹⁴ Вж. *Rae, Life of Adam Smith.* p. 53-55.

В търсене на предпоставките за появата на "Богатството на народите"

Разбира се, това не е в необходимо противоречие с икономическите "Лекции", озаглавени "Полиция, държавни приходи и войска". Подчертаването на принципа на "изгодата" говори за приемственост.

Французите

Структурата на "Богатството на народите" оказва съществено въздействие върху формата на икономическите съчинения в продължение на повече от един век. Но тази структура е резултат и от изследване на съчиненията на френските *économistes*, което Смит прави по време на пътуването си във Франция с дюка на Buccleugh през 1764-1766 г.¹⁵

Смит безспорно познава добре съчиненията на френските икономисти още преди да напише своите лекции. Но от записките на лекциите ясно личи, че той не възприема техните основни икономически теории, свързани с ролята на държавата в управлението на икономиката, оправдаващи просветения деспотизъм с действието на природните закони. Въпреки че подобно на Кене Смит има в своя терминологичен арсенал и използва понятието "естествен закон", той разглежда неговата роля и място в икономическите отношения по коренно различен начин.

Наред с това Адам Смит се отнася скептично и към политическата аритметика, разбираана от Кене и физиократите като изкуството да се мисли чрез числа за нещата, свързани с държавното управление.

Но пълното пренебрегване на брилянтния анализ на предприемачеството, направен от Кантильон и Тюрго, може да се определи като един от най-големите недостатъци на Смитовата теория. Смит се държи така, сякаш тези френски икономисти от XVIII век никога не са писали по този въпрос. Благодарение на него предприемачеството изчезва като проблем от хоризонта на британската класическа икономическа мисъл. Самата идея за предприемача като поемащ върху себе си риск и предвиждащ икономическата конюнктура агент е изоставена. В условията на неизменния и сигурен свят на равновесието в дългосрочен план просто няма място за предприемачите. Това вкарва класическата икономика в задънена улица, отворена на Острова отново благодарение на някои континентални мислители, особено на австрийците.

Като имаме предвид, че нито в "Лекциите", нито в "Богатството на народите" няма сериозна следа от "френските" теории, и като не забравяме, че Смит има лични контакти с всички изтъкнати представители на "сектата" на икономистите, вкл. с техния водач Кене, възниква въпросът дали са прави тези, които искат да повярваме във влиянието на френските икономисти

¹⁵ До Франция Адам Смит пътува за пръв път през 1760 г. и още тогава се среща с някои от най-известните физиократи, а също и с Волтер. За шотландците Франция представлява особен интерес, защото тя е традиционен враг на техния собствен южен противник Англия. При второто си пътуване до Париж през 1764-1766 г. Смит разговаря с Кене, Д'Аламбер, Хелвеций, френски министри, Тюрго и Некер. В Женева посещава Волтер. Смята се, че именно тук започва да пише "Богатството на народите".

върху него. Изглежда, някои от най-важните основания за това твърдение са следните:

През 1755 г. Смит претендира, че е открил идеята за *laissez-faire* или системата на естествената свобода, твърдейки, че учи студентите на тези принципи от 1749 г. Ако това е така, той явно игнорира по-ранното използване на този израз както от неговите собствени учители, така и от Гроциус и Пуфендорф. Да не говорим за Боагилбер и останалите френски мислители лесеферисти от края на XVII век. Наред с това Смит често изоставя лесеферизма. Може би най-очевидното отказване от него е силната защита на строгите лихварски закони в ярък контраст с противопоставянето на тези закони от страна на Кантильон и Тюрго.

Освен това Смит заимства от последния (а според Ротбард открадва и превръща в бледа сянка) теорията за спестяването и инвестирането, наречена от Шумпетер "Тюрго - Смит теория за спестяването и инвестирането". Но според австриеца Тюрго е първият сериозен анализатор на тези проблеми, докато Смит само ги насажда в съзнанието на икономистите.

Обстоятелствата и традицията в университета

Първото назначаване на Адам Смит в Глазгоу е през 1749 г. като професор по логика. Неприклучените ангажименти в Единбург обаче му пречат да започне работа още през първия семестър. Преди началото на следващия семестър той е помолен да замести професора по морална философия Крейги, напускащ по здравословни причини, приема и така му се налага да води два курса, за единия от които не е предварително уведомен. Всеки преподавател в неговото положение би направил най-доброто, за да използва наличния му и подходящ за целта материал.

Сега знаем, че Смит притежава в ръкопис лекциите, четени в Единбург през зимата на 1750-1751 г. Знаем, че в тях той отстоява много по-последователно, отколкото в "Богатството на народите", доктрината за полезните резултати от "системата на естествената свобода", за системата на естествения закон и *laissez-faire*. Според Дугълд Стюърт тук влизат и "много от най-важните му разбирания от "Богатството на народите".¹⁶

Следователно, когато през 1751 г. Смит се изправя пред необходимостта да преподава две дисциплини, той вече разполага с някои лекции, обясняващи "бавния прогрес в сферата на изобилието", и (както най-вероятно би постъпил всеки друг в подобна ситуация) ги включва в своя курс по морална философия.

Това не се оказва трудна задача. Почти сигурно е, че и самият Крейги препоръчва то да бъде направено. Поканата за заместването на Крейги идва

¹⁶ Stewart, D. Account of the Life and Writings of Adam Smith (доклад, изнесен пред The Royal Society of Edinburgh през 1793 г.). – In: Adam Smith's posthumous *Essays on Philosophical Subjects*. 1795, p. lxxx, lxxxi.

В търсене на предпоставките за появата на "Богатството на народите"

от Кулън. В своя отговор към неговото писмо, което не е запазено в оригинал, Смит пише: "Вие споменавате естествената справедливост и политиката като частите на неговите лекции, които ще бъде най-добре да чета. С най-голямо желание ще се заема и с двете."¹⁷ Без съмнение Крейги знае какво чете Смит в Единбург и го нарича "политика".

Наред с това традицията в катедрата по "Морална философия", както е известно от самия Адам Смит, изисква преподаването на определен обем икономически знания. Дотолкова, доколкото можем да съдим от "Система на моралната философия" на Франсиз Хъчисън¹⁸ (съществуваща по време на следването на Смит, макар и неиздадена до 1755 г.¹⁹), той преподава първо "Етика", след това "Естествено право", а накрая "Гражданско управление". Значително количество икономически доктрини могат да бъдат открити разпръснати в последните две части на съчинението при разглеждането на "Необходимостта от обществен живот",²⁰ "Основите на собствеността",²¹ "Стойността на стоките в търговията и природата на парите",²² "Най-важните договорености в обществения живот"²³ и др.

От всичко това става ясно, че при избора на икономическите проблеми Адам Смит е повлиян силно от традицията, установена в неговата катедра. Както отбелязва У. Скот, самият ред, в който се появяват икономическите теми в "Системата" на Хъчисън е почти идентичен с реда, в който същите теми се разглеждат в "Лекциите" на Смит. С голяма доза сигурност може да се приеме, че когато Смит трябва бързо да се подготви да заеме мястото на Крейги, той се обръща към своите записки от лекциите на Хъчисън и събира икономическите проблеми във въведението и втората част към "Лекциите", донесени от Единбург.

Хъчисън

Въпреки че има сериозни основания да се приеме, че Смит е повлиян в общ план от либерализма на Хъчисън, изглежда няма никаква причина убеждението в благотворното икономическо въздействие на собствения интерес, което пронизва "Богатството на народите" и става изходна основа на икономическата теория оттогава насам, да се приписва на това влияние.

¹⁷ Цит. по Rae. Life of Adam Smith, p. 43-44.

¹⁸ Хъчисън възприема напълно идеите на класическия либерализъм, естественото право и политическата икономия.

¹⁹ Scott, W. R. Francis Hutcheson. 1900, p. 210, 231. В "Introduction to Moral Philosophy" от 1747 г. Civil Polity е заменена от "Economics and Politicks", но под "Economics" се разбира единствено семейното право, т.е. правата на съпрузите и съпругите, родителите и децата, господарите и слугите.

²⁰ Hutcheson, Fr. System of Moral Philosophy. London, 1755, Vol. I, p. 288, 289.

²¹ Пак там, с. 319-321.

²² Пак там, Vol. II, с. 58-63.

²³ Пак там, с. 71-73.

Учителят на Смит е меркантилист, а цялото му икономическо учение е твърде тромаво в сравнение с лекциите на Смит върху "евтинията" или "изобилието", с често подчертаваната в тях "абсурдност" на "сегашните мнения" и "гибелните регулации", които те предизвикват.

Двадесет години след изнасянето на своите "Лекции" Адам Смит критикува открито Хъчисън за това, че говори толкова малко за себелюбието. В главата от "Теория на нравствените чувства", посветена на системите на философията, той твърди, че Хъчисън вярва единствено в благотворителността като придаваща на всяко действие характер на добродетел - най-благотворителното действие е това, което има за цел благо на най-голям брой хора, а себелюбието е принцип, който никога не може да бъде добродетелен (въпреки че е невинен, когато няма други последици освен грижата на индивида за собственото му щастие).

Затова Смит смята, че подобна "симпатична система, която има специфичната склонност да подхранва и подкрепя в човешкото сърце най-благородните и подходящи от всички чувства", има този дефект, че "не обяснява достатъчно добре откъде идва нашето одобрение на низшите добродетели: благоразумие, бдителност, внимание, въздържание, постоянство, издръжливост".²⁴

Мандевил

Адам Смит е убеден, че системата на Хъчисън не оценява достатъчно високо ролята на собствения интерес. Не Хъчисън е вдъхновител на неговата забележка, че "очакваме своя обяд не от благоволенieto на месаря, пивоваря или хлебаря, а от ревнивото им отношение към собствените им интереси".²⁵ Откъде тогава идва убедеността на Смит, че себелюбието работи в полза на цялата икономическа общност? Възможно е той да развива тази идея напълно самостоятелно. Но изглежда твърде вероятно да получава подкрепа от страна на Мандевил.

Бърнард Мандевил е автор, на когото се обръща незаслужено малко внимание в историята на икономическата мисъл. В главата на "Теория на нравствените чувства", която следва току-що споменатата критика срещу Хъчисън, Смит разглежда "безнравствените системи". Той казва, че проявите на човешката природа, които, изглежда, на пръв поглед защитават такива системи, са "представени с живо и хумористично, макар и с неприлично грубо красноречие от доктор Мандевил".²⁶

Според Смит в "Басня за пчелите" Мандевил приписва всички достойни за похвала действия на "любовта към похвалата и одобрението" или на "суетата", но без връзка с това прави усилия да подчертае несъвършенството

²⁴ *Smith, A. The Theory of Moral Sentiments...*, Par. VII.II.85.

²⁵ *Смum, А. Богатството на народите...*, с. 16.

²⁶ *Smith, A. The Theory of Moral Sentiments...*, p. 474.

В търсене на предпоставките за появата на "Богатството на народите"

на човешкото целомъдрие в много други отношения: "Според него всичко, което превишава онова, което е абсолютно необходимо за поддръжка на човешката природа, е разкош..."²⁷

Смит е убеден, че Мандевил изпада в заблуда, когато представя всяка страст като напълно порочна.²⁸ Но колкото и разрушителна да изглежда, поемата на Мандевил "никога не би импонирала на толкова много хора, нито би предизвикала толкова силна тревога у онези, които са приятели на по-добрите принципи, ако тя в известно отношение не граничеше с истината".²⁹

"Недоволният кошер", който в действителност е човешкото общество, е представен от Мандевил като проспериращ дотолкова, доколкото е изпълнен с порок: "Така порокът откърмя изобретателността, която, обединена с времето и индустрията, донася удобствата на живота, неговите реални наслади, комфорт, спокойствие. По този начин най-бедният живееше по-добре от най-богатия преди."³⁰ Така "кошерът" става добродетелен, пестелив и честен. В края на "Търсенето на природата на обществото" авторът обобщава: "След всичко това аз се лаская, че показах, че нито приятелските качества и добрите чувства, които са естествени за човека, нито реалните добродетели, които той е в състояние да постигне чрез разума и самоотрицанието, са основата на обществото, а това, което ние наричаме зло в света, колкото морално, толкова и естествено, е великият принцип, който ни прави обществени същества..., че тук трябва да търсим истинския корен на всички изкуства и науки и че щом злото престане да съществува, обществото ще бъде разглежено, ако не и напълно разложено."³¹

Ако си припомним критичното отношение на Смит към Хъчисън и Мандевил в двете съседни глави на "Теория на нравствените чувства" и ако отчетем факта, че той се запознава с "Басня за пчелите" още по време на следването си при Хъчисън или скоро след това, едва ли бихме се учудили, че Мандевил е този, който пръв го кара да разбере ролята на собствените интереси. Третирайки думата "порок" като грешен израз на думата "себелюбие", Адам Смит би могъл да повтори с топлота вече цитираните редове от Мандевил.

Когато написва най-дискутираната част от текста на "Богатството на народите", Смит превръща идеите от несръчните стихове в проза и ги съчетава с любовта на Хъчисън и Хюм към свободата: "Естественият стремеж на всеки човек да подобри положението си, когато е оставен да се проявява свободно и сигурно, е толкова могъщ принцип, че само той без всякакво съдействие е способен не само да води обществото към богатство и

²⁷ *Smith, A. The Theory of Moral Sentiments...*, p. 483.

²⁸ Пак там, с. 485.

²⁹ Пак там, с. 487.

³⁰ *Mandeville, B. Fable of the Bees. First edition, 1705, p. II-13.*

³¹ *Mandeville, B. Fable of the Bees. Second edition, 1723, p. 427-428.*

разцвет, но и да преодолее сто неуместни пречки, с които глупостта на човешките закони прекалено често го затруднява, макар че ефектът на тези пречки винаги е да ограничава повече или по-малко свободата на този принцип или да намалява неговата сигурност."³²

Хюм

Опитът показва, че общата вяра в добрия ефект от действието на собствения интерес в сферата на икономиката не е достатъчна, за да направи от едно лице нещо повече от средна ръка търговец. Следователно би било прибързано да се предполага, че недоверието на Смит в системата на меркантилизма е просто естествен резултат от неговата привързаност към икономическата свобода. Цитатите на Дугълд Стюърт в съчинението му от 1755 г. не съдържат нищо, което да показва, че Смит се отнася с презрение към тази доктрина, преди да напусне Единбург и през първите години в Глазгоу.

Неговите коментари към Хюмовите "есета, показващи абсурдността на тези и други такива доктрини",³³ трябва да бъдат разглеждани като първоначално заемане на позиция. Чрез своите "Political Discourses" върху парите и търговския баланс от 1752 г. Хюм "отваря очите" на Адам Смит за този проблем. Но влиянието на Хюм върху Смит започва още през годините, в които следва в Оксфорд. Тук младият шотландец учи от 1740 до 1746 г. По това време Хъчисън привлича вниманието му към "Treatise" ("Трактат за човешката природа") на Дейвид Хюм. Заради този скептически трактат Смит влиза в конфликт с университетските власти и заминава от Оксфорд за Единбург, където се запознава лично с Хюм и остава негов най-добър приятел до смъртта му през годината на издаването на "Богатството на народите".

Под влиянието на Хюм в "Теория на нравствените чувства" Смит се опитва да изведе моралната философия по-скоро от обичайните разбирания, отколкото от някаква удобна философска позиция, стояща "над" или "извън" тези разбирания.³⁴ В "Богатството на народите" тази нагласа се проявява (наред с всичко друго) в позицията, че държавата не бива да определя икономическите решения на обикновените икономически агенти. Като следва скептицизма на Хюм относно способността на философията да замени разбиранията на обикновения човек, Смит става един от най-ранните философи на Новото време, отнасящ се с подозрение към философията, стояща извън начините на мислене, които изучава.³⁵

³² *Smith, A. Богатството на народите...*, с. 524.

³³ *Smith, A. Lectures...*, p. 197.

³⁴ Вж. оценката на Малтус в *Malthus. Definitions in Political Economy*, p. 10.

³⁵ По този въпрос вж. също *Griswold, Ch. Adam Smith and the Virtues of Enlightenment*. Cambridge, 1999, p. 348, 44, 63 и 197. Грисуолд смята, че Смит напълно споделя скептицизма на

В търсене на предпоставките за появата на "Богатството на народите"

Макар че издава своята симпатия към етиката на Хюм, Смит открито отрича опитите моралът да се сведе до която и да е отделна характеристика или мотив. Той се интересува от взаимоотношението и последиците от всички различни нравствени фактори. Същевременно чрез Хюмовия "експериментален метод" Смит се опитва да докаже, че етиката и икономиката са основани върху социалното функциониране на различните човешки чувства. Тези вътрешни морални чувства включват както егоистичните, така и състрадателните чувства към другите.

Теорията на нравствените чувства

Титулната страница на първото издание на "Богатството на народите", публикувано в два тома, представя Смит като "в миналото професор по морална философия в университета в Глазгоу". Двойственото битие на шотландеца като професор по морална философия и като икономист предизвиква широка дискусия относно отношението между неговите морално-философски и икономически идеи. Дискусията е концентрирана преди всичко върху това, което немските икономисти наричат *Das AdamSmithProblem* - проблемът за наличието на пропаст между възгледите за естествените права и лесеферистките идеи за свободния пазар в "Теория на нравствените чувства" и много по-уклончивата му позиция по тези въпроси в "Богатството на народите".

Но в някои аспекти между "Теория на нравствените чувства" и "Богатството на народите" е налице очевидна приемственост. Целта на Смит и в двете съчинения е да определи естествените принципи, които управляват човешкото поведение. Това определя егалитарния характер на неговия възглед за моралното, политическото и икономическото съзнание.³⁶ Този егалитаризъм е една от съществените предпоставки за аргумента на Смит срещу намесата на държавата в икономиката.³⁷ Според него (за разлика от Хъчисън³⁸ и Джеймс Стюърт) решенията, вземани от обикновените хора в техните конкретни условия на живот, почти винаги ще съдействат много повече за общото добро, отколкото всеки план, насочен пряко към създаването на това добро.

Хюм и че следователно и той се раздвоява между гледната точка на всекидневния живот и тази на философията.

³⁶ Относно господството на противоположната елитарна концепция за държавата през Просвещението, дори сред основателите на САЩ (вж. Wood, G. *The Radicalism of the American Revolution*. New York, 1991, part i, ch. 1 and 2).

³⁷ Може би Фридрих Хайек дава най-добро обяснение на това как мрежата от когнитивни ограничения на човешките същества ражда доверието в пазара и другите "спонтанни редове", а не в централното планиране. Вж. неговата *Constitution of Liberty*. Chicago, 1960, p. 30-70; *Law, Legislation and Liberty*. Vol. I "Rules and Order". Chicago, 1973, ch. 1-3.

³⁸ Идеите на Хъчисън по този въпрос са изложени в *Hutcheson, Fr. System of Moral Philosophy...*, Vol. II, p. 223.

Благоразумният човек демонстрира самообладание, когато се отказва от настоящо удоволствие заради бъдещи по-големи и съществени удоволствия. Неговите навици в икономиката, трудът, вниманието, предпазливостта, пестеливостта и използването на разума са достойни за похвала изрази на себелюбие. Благоразумният човек разбира, че производството е добро, че трудът е по-продуктивен, когато е специализиран и че колкото повече хора са ангажирани във взаимната размяна, толкова по-специализирани ще могат да бъдат отделните индивиди.

Разглеждането на икономиката като средство за морално усъвършенстване на характера е необичайно за моралните философи. Повечето от предшествениците, съвременниците и последователите на Смит ще предпочетат политическата сфера като най-доброто място за развитието на характера.

В “Теория на нравствените чувства” Смит изучава процеса на възприемане на моралните стандарти, чрез които индивидите съдят за действията на другите и за собствените си действия. Тази книга обяснява как хората могат да преодолеят егоистичните си импулси в икономическата сфера. Признавайки, че животът е нещо повече от икономика и политика и че човешките същества притежават нещо повече от користни чувства, Смит разглежда феномените на моралните чувства, чувствата на симпатия между хората, тяхното желание да доставят удоволствие на другите и да спечелят тяхното одобрение.

“Богатството на народите” представя пространно разбирането на Смит за предимствата на свободната пазарна икономика. Тук той се стреми да открие проявата на общите морални принципи на справедливостта и закона в царството на икономиката. Смит се интересува от индивидуалната изгода, собствения интерес и себелюбието, които представляват един аспект на човешката природа. Човекът-търговец от “Богатството на народите” е добродетелен човек, но в само една от своите страни. Той не действа извън личното благоразумие или разменната справедливост. Не преминава в сферата на благотворителността и великодушието. Икономиката е представена като спонтанен и непредвиден ред, възникнал, когато доброволната размяна между индивидите води до взаимна полза за участниците.³⁹

Следователно “Богатството на народите” приляга на моралната рамка, поставена от “Теория на нравствените чувства”. Налице е логическо следване от моралната философия на Смит към неговата юриспруденция и политическа икономия. Размяната и разделението на труда възникват в моралната рамка на неговата първа книга. “Теория на нравствените чувства”

³⁹ За положителна оценка на приноса на Смит в политическата икономия вж. още *Werhane, P. H. Adam Smith and His Legacy for Modern Capitalism. New York, Oxford University Press, 1991, p. 92-93.*

В търсене на предпоставките за появата на "Богатството на народите"

представя фундаменталните категории на единната човешка природа и нравствеността, върху които се основава "Богатството на народите".

Но от тази приемственост възникват редица проблеми. Най-важният от тях е свързан с разделението на труда, разгледан от Смит в самото начало на "Богатството на народите". За него разделението на труда има решаващо икономическо значение, което засенчва ролята на технологиите и натрупването на капитала. По-старите разбирания за движещата сила на специализацията и размяната приемат, че всеки различен участник в размяната печели просто от участието си в този процес. В противен случай търговията не би била възможна. Смит обаче премества фокуса на вниманието си от взаимната полза към допускането, че у хората съществува ирационална и вътрешна "склонност към замяна, бартер и размяна", че човешките същества се ръководят от външни за техните собствени цели сили.

Защо Смит поема по този път? Защото отхвърля идеята за вътрешните различия на природните таланти и способности, която изследва различните естествено специализирани занимания на хората. Вместо това (както вече посочихме) Смит възприема егалитаризма - позиция, която все още доминира в съвременната неокласическа икономика и приема, че работниците са равни по природа и следователно различията между тях могат да бъдат само *резултат от*, а не *причина за* системата на разделението на труда.

Нютон

Подобно на Дейвид Хюм, Исак Нютон оказва сериозно въздействие върху общото разбиране на Адам Смит за философията, науката и теорията. Това се вижда най-ясно от Смитовото съчинение "История на астрономията". Тя е написана вероятно около 1758 г., т.е. преди "Теория на нравствените чувства", като част от по-голям, но незавършен труд, чието общо заглавие е "Принципите, които ръководят и насочват философските изследвания". Публикувана заедно с някои други "философски" есета едва през 1795 г.,⁴⁰ "Историята" е наречена от Шумпетер "перлата на колекцията".⁴¹

По примера на Нютон в нея философията се разглежда като дисциплина, опитваща се да свърже и обобщи в една теоретична система данните, добити във всекидневния опит. Смит твърди, че учените развиват системи, които са въображаеми машини или обяснения, утешаващи въображението. Науката е процес на откриване на свързващите принципи, които задоволяват нашите вътрешни нужди от комфорт и стабилност.

Той предполага, че всяка нова по-елегантна система задоволява въображението в по-голяма степен от системата, която е отхвърлена. Нютоновата *система* превъзхожда всяка друга противоположна на нея, а

⁴⁰ Adam Smith's posthumous *Essays on Philosophical Subjects*

⁴¹ Schumpeter, J. A. *History of Economic Analysis*. New York, Oxford University Press, 1954.

неговите *принципи* имат степен на *устойчивост* и *солидност*, които ние напразно ще търсим в която и да е друга система. Забележителното тук е акцентът върху способността на системата да *свързва* толкова много неща, които в друг случай са разделени. Смит смята, че Нютоновите принципи свързват по най-съвършен начин не само всички небесни явления, но също и тези от сферата на индустрията и всекидневния живот, станали известни на хората чрез приложението на неговите принципи или обяснени вследствие на по-упоритите и точни изчисления, изведени от тях.

Шотландецът се съмнява, че едва ли някоя друга система на мисълта някога ще бъде толкова съвършена. Очевидно е, че той разглежда и собствената си система, изложена в "Богатството на народите" като временно утешаваща въображението по отношение на икономиката по-добре, отколкото останалите налични системи на мисълта по негово време.

В теорията на Смит пазарът е агрегат от всички размени на продукцията от всички отрасли и професии. Неочакваният спонтанен ред е резултат от извършените транзакции в икономика, където индивидите са свободни да търсят най-печелившата употреба на своя труд или капитал. Концепцията на Смит за естествената свобода е опит за приложение на Нютоновите доктрини за природния закон и природната справедливост спрямо феномените на размяната. Свободната търговия изисква реципрочна или пряма размяна справедливост, а законите на пазара са законите на самоорганизираното общество.

С тази позиция се съгласува и надеждата на Смит да обедини философията, литературата, социалните и природните науки в едно голямо цяло, частите на което са произлезли от мислите и интересите на обикновените хора. Една от целите му е да премахне разликата между различните типове теоретизиране, а също и между "теоретичното" и "обикновеното" мислене. Тази интелектуална цел не е изолирана и не е по-малко важна от неговия политически и икономически интерес да гарантира еднаква за всички обикновени хора "естествена свобода" на мисълта и действието.

Може би най-важно тук обаче е недоверието на Смит към способността на "системите", независимо дали те са философски, религиозни, политически или икономически, да усъвършенстват човешките същества. Това, което наистина допринася за нашето морално усъвършенстване и самообладание, са институциите на всекидневния живот, сред които е пазарът. Способността да ограничаваме своето себелюбие и да разбираме и подкрепяме интересите на другите ни различава от животните. Участието в пазарните отношения способства за усъвършенстване на човешкия характер, помага ни да развием важните способности да бъдем смели, внимателни и добродетелни.

*

Да се приема, че основният принос на "Богатството на народите" е идеята, че хората действат неизбежно по силата на собствения интерес,

В търсене на предпоставките за появата на "Богатството на народите"

означава да се прави грешка. Всичко, което Смит казва за ролята на собствения интерес, е твърде тривиално за неговото време. Но тук той отхвърля циничното свеждане от страна на МанDEVIL на всички човешки мотиви до собствения интерес. В значително по-голяма степен от Хюм вярва в грижата за другите. Остава много повече място за искрената религиозна вяра, отколкото Волтер, и се различава напълно от учителя си Хъчисън, що се отнася до ролята на егоизма в икономиката.

Подготовката на "Богатството на народите" отнема почти 27 години - като се започне от 1749 г. Книгата не е написана набързо под влияние на току-що прочетени текстове, направили впечатление на автора. Въпреки обвиненията в плагиатство⁴² и въпреки факта, че по времето на Смит цитирането не е било така разпространено, в действителност той цитира заглавията или имената на редица други автори, написали над 100 книги. Внимателното изследване на забележките в книгата показва, че малцина изследователи от неговата епоха могат да се похвалят с толкова задълбочено познаване на трудовете на останалите икономисти.

Колкото и да са различни съвременните оценки за "Богатството на народите", голямата заслуга на Адам Смит в икономическата наука е урокът по хуманизъм и свободолюбие, който ни дава. Възгледите му за обществото разкриват как става така, че обикновените хора могат да разберат добре непосредствено заобикалящите ги икономически условия, докато дори експертите не са в състояние да знаят достатъчно за националната икономика и да обхванат в детайли нейните силни и слаби страни. Така Смит ни помага да осъзнаем своите ограничения и да изоставим надеждата да поставим социалния живот напълно под наш контрол.

1.II.2006 г.

⁴² Вж. *Murray N. Rothbard. An Austrian Perspective on the History of Economic Thought. Vol. I and II, ch. 16. Edward Elgar Press, 1995.*